

# A HOMÁLYBÓL

---

## FENNKÖLT ÁRNYAK

### SZABADSÁGHARCOS HÍRÜNK A FRANCIA REGÉNYBEN

A nemzeti önkínzást épp oly kevésbé becsülöm, mint a hazaffyas hengegést. 1980-ban egy kis vitába keveredtem a Magyar Nemzet hasábjain az aradi vértanúk kapcsán, mert a megemlékező a derék Márki Sándort, a haladó szellemű történészt, a szabadságharc jeles monográfusát idézte: „Európának egyetlen szava sem volt” Haynauék vérengző dühe ellen. Hugo lelkes magyarbarát verseit, cikkeit, beszédeit említve, az azon frissiben kiadott Félix Martin *Guerre de Hongrie* című könyvét idézve, könnyen kimutathattam, hogy Márki megállapítását bizonyos mazochizmus, a túlzott keserűség és csalódottság szülte, hiszen a törökkel vívott hosszú harcok óta, soha olyan nagy visszhangja nem volt Franciaországban a magyar földön lejátszódott eseményeknek, mint a 19. század második felében. Azt, hogy „egyetlen szó” sem hangzott el a legyőzött harcosainkért, már magának Hugónak a kiállításával is meg lehet cáfolni, hiszen ő — Orbán Balázs szerint — „nemcsak a világ szabadsághőse, hanem szerencsétlen magyar nemzetünknek s letiport szegény hazánknek meleg barátja és rajongó híve volt”.

Örömjaj támada most Magyarországon,  
Melynek repül híre az egész világon . . .

Így kezdődik *A magyarok új világa* című, 1848 tavaszán, Debrecenben nyomtatott és ponyván terjesztett nótás füzet.<sup>1</sup> S valóban, a szabadságharc híre sebesen repült szét világszerte. Két éven át szinte nem volt olyan nap, amelyen az európai, s így természetesen a francia sajtó ne közölt volna — persze ki-ki a saját pártállása szerint magyarázva — többé-kevésbé megbízható híreket, tudósításokat az eseményekről. Charles-Louis Chassin, Michelet hű tanítványa, *La Hongrie, son génie et sa mission* című, 1856-os történelmi munkájának az előszavában — bár felrója hazájának, hogy „nem nagyon izgatta a Keleten újjászülető nemzet” — leszögezi, hogy „a harc hősiessége felkeltette az egyetemes figyelmet” és, hogy „csodálják ezt a kis népet,

<sup>1</sup> *Riadj magyar!* Bp. 1983. 17.

amely a belső támadás és a külső háború ellenében bátran védte szabadságát”. Továbbá: „... az igazság átjutott a tévedés, a hazugság és az előítélet sötéttségén... A habozó rokonszenv mindenütt felfénylik. Sajnos, már későn...”.

Félreértés ne essék! Akármilyen nagy volt is ez a sajnós kései szimpátia, azon a szomorú tényen nem változtat, hogy — amint Köpeczi Béla nemrég megállapította — „1848-ban... a nemzeti kérdés határozta meg a francia közvéleményben uralkodó irányzatokat is, s ezért a szlávok és románok propagandája a nemzetiségeket elnyomó magyarság ellen a demokrata körökben is utat talált. Csak a többi európai forradalom leverése után döbbent rá a Párizsban élő Mickiewicz is arra, hogy a magyar szabadságharc a Habsburgok ellen európai ügy, s lelkesedett Michelet az európai szabadságharc utolsó magyar harcosaiért”.<sup>2</sup> Kétségtelen tény, hogy az újdondászok, költők, írók, tudósok szép szavai, lelkes írásai ellenére az államérdek győzött, s „két birodalom büntetlenül lerohant és eltiport egy születő köztársaságot” (Chassin).

Egyébként: keseregni könnyű, kutatni nehezebb. Honnan is tudhatnók, hány szó hangzott el mellettünk, ha nem mérjük fel a visszhangot? „Az 1848—49. évi magyar forradalom és szabadságharc francia visszhangjával monografikus jellegű feldolgozás mind ez ideig nem foglalkozott” — állapíthatta meg Kovács Endre 1976-ban, tehát Világos után százhuszonhét évvel megjelent könyvének már első mondatában.<sup>3</sup> S miután felsorol néhány érdemes munkát, leszögezi, hogy „... kutatóink nem igyekeztek az események menetébe helyezve magukat, lépésről lépésre követni a francia közvélemény állásfoglalásának alakulását a magyar kérdésben”. Ha ez a helyzet a politikai történetírásban, természetesen még hézagosabb a kutatás az irodalmi visszhang tekintetében. Pedig olyan tehetséges és szinte megszállott tudósok jeleskedtek e téren, mint Hankiss János és olyan adatgazdag bölcseszetdoktori értekezés született, mint a Sipos Lajosé.<sup>4</sup> Ez utóbbi már monografikus igényű munka, s bár a 96 lapos terjedelmen belül 44-et szentel az irodalmi visszhangnak (főleg a sajtót ismerteti), a jelen írásomban tárgyalandó öt regényből csak egyetlenegyét említi! Mindmáig az a helyzet, hogy a szabadságharcunkkal kapcsolatos francia regények írói sokszor egyetlen lexikonunkban sem szerepelnek. Magukról a művekről is csak egy-két folyóiratcikk szól, de az is megessett velem, hogy olyan regényre bukkantam, amelyről előttem egyet-

<sup>2</sup> *Illyés és Franciaország*. Kortárs, 1983. 1004—1010.

<sup>3</sup> *Szabadságharcunk és a francia közvélemény*. Bp. 1976. 7.

<sup>4</sup> *A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban (1848—1851)*. Bp. 1929.

len hazai kutató sem írt (A. Julia)! Pedig, ugye, különben árgus szemekkel szoktuk böngészni, hogy milyen a „hírünk a világban”...

Nem a szépirodalom területére tartozik, de kutatásaink elégtelenségének jellemzésére megemlítem, hogy amikor Nemeskürty István *Kik érted haltak szent Világszabadság* című könyvében minden kommentár nélkül reprodukálta egy bizonyos Félix Martin *Guerre de Hongrie en 1848 et 1849* című, még azon frissiben, tehát 1850-ben, Nantes városában megjelent 310 oldalas könyvének címlapját, megdöbbenten tapasztaltam, hogy senki sem tudja, ki írta. F. Martin neve egyetlen hazai lexikonban sem szerepel. Egyetlen történészünknek sem jutott eszébe, hogy megállapítsa, ki írta, hogyan keletkezett ez, a szabadságharcot részletesen leíró és izzó republikánus szellemben ismertető könyv. Évekig tartó — olykor krimibe illő fordulatokban gazdag — nyomozás során sikerült csak kiderítenem a tényállást (szándékosan használom ezt az „igazságügyi” kifejezést, hiszen a titokzatos szerző valóban börtönbe került...) és megírhattam *Félix Martin titka* című cikkem.<sup>5</sup>

Visszatérve a szépirodalomhoz, eleve leszögezem, hogy nem esztétikai dolgot írok, tehát nem vizsgálom különösebben a regények irodalmi értékét. Az események visszhangja érdekel, egy távoli kis nép történelmi küzdelmeinek többé-kevésbé torz, de általában rokonszenves lecsapódása. Itt rögtön megjegyzem, hogy míg a sajtóban természetesen számtalan ellenséges cikk is megjelent, s míg a történelmi tanulmányok, útleírások stb. egy része is konzervatív, Habsburg-párti vagy szlávbarát, a regények kivétel nélkül meleg együttérzésről tanúskodnak. (Ez vonatkozik a lírára is, amelyre itt nem térek ki.)

Figyelemre méltó, hogy milyen tartós volt ez az irodalmi visszhang! Tartós és részben kései: az öt mű közül az első 1850-ben jelent meg, a négy másik pedig az 1880-as, illetve 90-es években, abban a korban, amelyet Lelkes István, ezeknek az időknek kitűnő krónikása, a „magyar—francia barátság aranykorának” nevezett.<sup>6</sup> Szerzőik közül csak kettő volt a maga korában ismert és népszerű: Clémence Robert, a republikánus ponyvaíró és Jules Claretie, a tekintélyes irodalmár, a Comédie-Française igazgatója. Az ő magyar tárgyú regényeik nagy példányszámban fogytak el, a három másik szerző műveinek a visszhangjáról édeskeveset tudunk. Az alatt szereplő regények közé nem vettem be Thalès Bernard 1854-ben megjelent *Szent István koronája* című romantikus történelmi regényét, mert ez Mátyás király korában játszódik, bár rengeteg benne az „áthallás”, és a szerző, aki mellel

<sup>5</sup> Magyar Nemzet, 1982. febr. 16. (Francia változatát lásd: *Revue de Hongrie*, 1984/2, 50—57.)

<sup>6</sup> *A magyar—francia barátság aranykora* (1879—1889. Fejezet a magyar liberalizmus történetéből.) Bp. 1932.

a népköltéssel akarta felüdíteni a francia irodalmat (ezért lett Petőfi buzgó apostola), sokszor céloz regényében a Habsburgok elnyomó politikájára és az előszóban kijelenti: „a magyar nép megérdemli izzó rokonszenvünket”, majd hozzáteszi: „a szerző azért szereti Magyarországot, mert Franciaországra hasonlít”. S nem vettem be Verne közismert *Sándor Mátyását* sem, mert épp csak érinti a szabadságharcot.

### *Kossuth avagy a magyarok*

Ötvenhárom éves volt Clémence Robert, a szegény mâconi bíró lánya, mikor a párizsi La République című demokrata napilap 1850 január 5-én folytatásokban közölni kezdte romantikus történelmi (de akkor ez még nem történelem, hanem friss aktualitás volt!) regényét, *Kossuth ou les Hongrois* címmel. A kis Klementina már gyermek fővel Voltaire-t, Montesquieu-t olvasta, s Rousseau-ért lelkesedett, és maga is korán verselni kezdett. Miután elvesztette szüleit, felment a fővárosba, s mindenféle irodalmi aprómunkával kereste kenyerét, Sue és Sand bővületében élve, e két roppant népszerű szerző dicsőségére vágyva, s hasonlóan haladó eszméket melengetve. Egymás után írta könnyedén szárnyaló munkáit, amelyek közül az első a nagy sikert arató, tízezerrel fogyó (csak négy garas volt az ára!) *A négy La Rochelle-i őrmester* című regénye volt; ebben a szabadságért vértanúhalált szenvedett carbonárokat magasztalta; az óriási sikerhez az is hozzájárult persze, hogy a regény 1849-ben, a revolúciós lángolás idején jelent meg (később számtalan kiadást ért meg egészen a század végéig). Hasonló tömegsikert aratott a Sue-t utánzó *A párizsi koldusok* című regényével. Írásai először a napilapokban, tárcaregényekként jelentek meg. A Bibliothèque Nationale katalógusa nyolc oldalon sorolja fel műveit: *Père-Lachaise-i szerelmesek*, *A királynő szerelmesei*, *Párizs angyalai*, *A nép ügyvédje*, *A király fattya*, *Sátán lánya*, *Latude avagy a Bastille titkai*, *A fanatizmus áldozatai*, és így tovább. Még egy bizonyos mértékig magyar vonatkozású regényt írt: éspedig Trenck báróról, ez is több kiadást ért meg. Később az író maga alapított lapokat, amelyekben fordultos, a tudományban vakon bízó, a haladásért rajongó, socialista álmokban ringatózó szerelmes regényeit közölte. Az egyetlen hazai lexikonban sem szereplő termékeny írónak már 1836-ban külön fejezetet szentelt egy írónőkről szóló gyűjteményben Sénancour, a romantika úttörője; 1856-ban pedig száz oldalas monográfia jelent meg róla (1872-ben hunyt el).

A *Kossuth avagy a magyarokat* Hankiss János fedezte fel, s részletesen ismertette,<sup>7</sup> de az író nő pályáját úgy látszik nem ismerte.

<sup>7</sup> Debrenceni Szemle, 1933. 269–285.

A francia—magyar kapcsolatok buzgó krónikása „eszmehintő regénynek” mondta a „drámai hatású propagandamunkát”. Megállapítása helytálló: Cl. Robert izzig-vérig „elkötelezett” szerző volt. 1834-ben így vallott hivatásáról: „Az az irodalom, amelynek érdeme tisztán irodalmi, csak szellemi szórakozás. Azért írni verset, hogy kellemes perceket szerezzünk vele, olyan gyönyörűség, mint hímezni; szép történeteket mesélni, melyekből semmilyen hasznos következtetést nem lehet levonni, olyan, mint vadászatra indulni képzeletünk mezején; verset vagy prózát írni, csupán a stílus dicsőségére, annyi, mint bált adni, hol az előkelő és változatos szavak tánca perdülnek... Ám az írók, akik a jövővel törődnek, úgy vélik, az ilyen ünnepek ideje lejárt az irodalomban... ők azt akarják, hogy az irodalom követ hordjon a társadalom épületéhez...”.

A szabadságharcunkról szóló végtelenen romantikus és patetikus, a történelem részleteit szabadon, sőt könnyedén kezelő, de az alapvető történelmi helyzethez többé-kevésbé hű regény is ilyen kő kívánt lenni. A korabeli franciák végigigzgulhatták, mert fordulatot, sőt már-már krimiszertű. S van benne egy nagyon modern motívum, éspedig az, hogy Manfred, a regény főhőse, tudatosan vállalja az árulás vádját: magyar hazafi létére színleg átáll az osztrákokhoz, hogy súlyos, megtorló intézkedéseket kiprovokálva magasra szítsa a lázadás szellemét, vagyis tulajdonképpen amolyan „konceptiós” szerepet vállal, ami az életébe is kerül, mert egy igaz magyar megöli... A regényt fél évvel Világos után kezdte közölni a párizsi napilap, amely „az Európa-szerte szervezkedő republikánus, demokrata és szocialista emigráció fontos orgánuma volt” (Kovács Endre). Van a regényben természetesen érzelmes szerelmi bonyodalom, de a cselekmény vezető szála az internacionalizmus: egy 1848. évi szép nyári estén a párizsi diákok egy montmartre-i vendéglőben rendezett magyar—francia vacsorán elhatározzák, hogy nemcsak szavakkal, hanem tettekkel, karddal is megsegítik a szabadságukért küzdő magyarokat, s a hazainduló magyar diákokkal együtt elutazik néhány francia ifjú, köztük egy hivatásos tiszt is. „Felajánlom kardom Kelet demokratáinak —, szónokol a zöldvendéglőben Georges kapitány. — A mi államérdünk nem akarja, hogy ma Franciaország beavatkozzék. Én, ami engem illet, egyedül avatkozom be!” Ám mégsem ő lesz az egyetlen, mert vele tart a kamasz Bergeret is, ez a korai Gavroche (az igazi, az hugói még csak tíz év múlva jelenik meg!). A bankett az örök magyar—francia szövetség éltetésével végződik. A továbbiakban magyar földön bonyolódik az izgalmas cselekmény, részben igazi szereplőkkel (Kossuth, Bem, Guyon stb.), részben légből kapott „adatokkal” körítve. Maga Kossuth is, akinek különben a képe többször is szerepel a későbbi füzetes kiadásban, költött körülmények között tűnik fel. Az író szerint a „tökéletes testalkatú, szép tojásdad fejű, göndör,

szőke, gesztenyeszín hajú . . . magasztosan méltóságteljes” hírlapíró és jogász . . . melleleg régész és Szent István sírkövét vizsgálgatja egy titkos találkozón a debreceni temetőben! Mégis igazat kell adnom a hajdani professzoromnak: „Sokan mosolyogni fognak — írta Hankiss — ezen a városképen, amelyet az író megálmodott. Pedig sokkalta megtisztelőbb és lényegében igazabb is, mint azok a valóság után eszményített városképek, amelyekben a szív eredeti dallamát cigányos fioriturák nyomják el cicomás burjással”.<sup>8</sup>

Különös a könyvek sorsa, ugye? Régi kiadóink, akik nyakra-főre és szinte Párizssal egy időben zúdítták a hazai olvasókra Dumas meg Sue és a többi tárcaregényírók munkáit, nem adták ki Clémence kisasszony egyetlen könyvét sem, még ezt az olykor a valóságtól elrugaskodó, néha gyermekded, de izzó szabadságvágytól és lángoló magyarbarátságtól fűtött regényt sem . . .

### Gróf Kappanyai

*Le Comte Kappanyai.* Ez a regény címe. Éppoly ismeretlen, mint szerzőjének neve: Victor Meignan . . . Talán francia nyelvmester volt? Így kezdődik a *Francia regény a kiegyezés előzményeiről* című cikk, amely 1939-ben, a Debreceni Szemle Hungarica című füzetében jelent meg, s amelyet minden bizonnyal maga Hankiss írt. Őszintén szólva nem értem, miképp lehetséges, hogy a bő francia kapcsolatokkal bíró, a Sorbonne-on előadásokat tartó professzornak nem sikerült megtudnia: ki a különösen hangzó magyar nevet viselő grófról szóló könyv szerzője. Mindegy. Én kinyomoztam: Victor-Edmond Meignan 1846-ban született. Az egész világot beutazta (részben lovon!), afrikai kirándulásai után Szibérián és a Góbi-sivatagon át ment Pekingbe, s Amerikán keresztül tért vissza francia földre. Útjairól könyveket írt és előadásokat tartott katolikus körökben. Míg kínai, amerikai, izlandi és egyéb utazásairól szokványos útleírásokban számolt be, közép-európai tapasztalatainak regényes formát adott. Így jelent meg 1881 szeptemberében a ma is meglevő Plon kiadónál a fenti című munkája, *récit hongrois* alcímmel.

Nos, miről szól ez a részben a salzkammerguti hegyek-tavak vad-regényes vidékén, részben pedig az osztrák—magyar határon, illetve az 1866-os königgrätzi csata színhelyén játszódó, romantikus „magyar elbeszélés”, amely sok kiélezett helyzeten, válságos epizódon át vezet a boldog végkifejlet felé? Mint a szerző feltárja az epilógusban: egy Szalka nevű vén cigányasszony mesélte el neki a szerelmi-politikai történetet Ausztriában. (A „Szalka” helységnév — mint Hankiss

<sup>8</sup> I. m. 281.

észrevette — Verne képzeletét is megragadta: *A dunai hajós* egyik szereplője is e nevet viseli; másrészt szinte elképzelhetetlen, hogy ebben — és a többi hasonló — regényben ne szerepeltek volna cigányok . . .) Egy Krumann nevű aulikus osztrák tábornok szép leánya, Helén, beleszeret a liberális-rebellis Kappyani grófba, kinek az apját a szabadságharc után Ferenc József lövette agyon, s aki bosszút esküdött. Az Aussee környékén időző délceg magyar véletlenül éppen a generális csolnakázó leányát menti ki a viharból, majd ő maga is halálveszélybe kerül, amikor ki akar szabadítani egy sziklabérc-hasadékban vergődő idegenvezetőt. A kölcsönös szerelemre gyulladt két ifjút minden elválasztja: nevelés, környezet stb., de szerelmük mindent legyőz. A magyar grófit az osztrák tábornok zsarolja: csak akkor adja hozzá Helént, ha közli, kik azok a magyar főurak, akik egy Pattko nevű zsvánnyal paktálva ármánykodnak Bécs ellen. Ennél a Pattkónál érdemes megállni, mert a betyár „másodállásban” szocialista vezér (ez az egyetlen ilyen hős a korabeli magyar vonatkozású regényekben), aki egy „emberrablásos” fejezetben túszként tartja fogva Helént, s most ő és a partizánok (igen, a szerző ezt a szót használja), zsarolják a grófit, hogy harcoljon Ausztria oldalán, amit Kappyani hosszú habozás után meg is tesz és beáll a Bécs ellen küzdő poroszok közé. Königrätznél azonban Krumann fogságába kerül, már-már kivégzik, de miután közben Rochecorbon francia diplomata közbenjárására Helént szabadon engedik a lázadók, s miután Szalka titkon értesíti erről, elfogadja Ferenc József kegyelmét és a fiatalok egybekelnek . . .

Meignan — ellentétben a demokrata, sőt szocialista szellemű Robert kisasszonnyal — konzervatív író, s regényének „eszmei mondanivalója” az, hogy a derék osztrák uraknak meg a hőzöngésre hajlamos magyar uraknak meg kell egyezniük, a német terjeszkedés miatt nehéz helyzetbe került osztrákoknak egyezséget kell kötniök a mérsékeltabb magyarokkal, akik — ellentétben Kappyani ifjúkori kivagyiságával — már nem követnek el olyan kópéságokat, mint a gróf, aki korábban a császár magyarországi látogatásakor gyászfátyolos lovasokkal fogadta Ferenc Jóskát, egy másik alkalommal pedig két parasztasszonyt ültetett operai páholyába . . .

Az egzotikus jeleneteket bővelkedő regényben (van benne persze csárdás, sőt többször éneklük a *Falu rosszát*, amelyet a filológiai pontosságra törekvő író így jelöl: *L'a Fallu rosszá!*) feltűnik Kossuth, Andrásy, Deák, Benedek generális neve, valamint a nép egyszerű gyermekei: Pishta, Gyula, Janos stb. Nem tudom, milyen visszhangja volt a szép tájleírásokkal ékes, kiélezett, olykor corneille-i konfliktusokban gazdag, de alapjában véve gyermeteg lélektannal összeötvözött regénynek, amelyet a kor egyik legjelentősebb kiadója jelentetett meg. A szerencsétlen cím (a szegény francia olvasó csak elborzadva

betűzgethette a kimondhatatlan Kappanyi nevet) semmi esetre sem szolgálhatta a kereskedelmi sikert . . .

### A csikós

A következő évben (1882) megjelent a *Le csikós* című, a *L'Amour à cheval* alcímű regényről a világon semmit sem tudtam, amikor egy ismerősöm megajándékozott vele. Bár az elcsépett, és alaposan lejáratott, „idegenforgalmi” cím visszaretentett, maga a tény mégis felcsigázta érdeklődésem, annál is inkább, mivel a szerzőről (Alfred Julia) sohasem hallottam, s a nevét egyetlen lexikonban sem leltem. Ezt a regényt még Hankiss sem említette soha! Magából a könyvből csak annyit tudtam megállapítani: a kiadó jól ismert, előkelő vállalat (Flammarion), s a szerző 1882 áprilisában, Auteuil-ben, ebben az „úri negyedben”, írta az előszót és munkáját bizonyos Csatáry Emmának ajánlotta; a hölgyről később kiderítettem, hogy férje Csatáry Lajos orvos, közegészségügyi szakíró volt, aki honvédtisztként harcolt a szabadságharcban, 1870-től pedig a MÁV főorvosa lett.

A fordulatos regény 1847 és 1850 között játszódik, kettős szerelmi szálon, amely a történelemben van ágyazva. Margody gróf elcsábítja egy Siali nevű szegény halász Ilka nevű leányát, mire Sándor, a csikós, aki szintén szerelmes a szép leányba, bosszúból elcsábítja a földesúr Irén nevű gyermekét. Ez a „bosszú” visszafelé sül el, mert a szenvedélyes Sándor valóban beleszeret a grófkisasszonyba. A helyszín Csongrád megye. Itt van a Margody-birtok, de a cselekmény szála szinte az egész országot beszövik: Debrecen, Kolozsvár, a Szepesség, Pest. Említetik Kossuth, Görgey, Petőfi, Guyon, Bem, Klapka, Mészáros Lázár. Benne van a *Szózat* fordítása; olvashatók csataleírások, néprajzi ismertetések. Aránylag — főleg mondjuk Cl. Robert regényéhez képest — jól tájékozott, politikailag haladó, Habsburg-ellenes, anti-klerikális szerzőről van szó, ki heves szavakkal ostorozza Bonaparte Lajos államcsínyét. Sok benne a kitérő és a visszapillantás: nemcsak Zrínyi Ilonáról esik szó, hanem Báthory Erzsébetről is. Haynau jelzője: *exécration* („gyűlöletes”), Bemé *petit père* („apó”), Széchenyi neve mellett ott áll, hogy *La Hongrie n'est pas, la Hongrie sera* („Magyarország nem volt, hanem lesz”). Persze, akad néhány pontatlanság, anakronizmus is, de a regény izgalmas, fordulatos, bár a jellemzés itt is elég sekélyes, a stílus pedig romantikus-patetikus.

A szerző személyazonosságát csak hosszú nyomozással tudtam kideríteni: 1827-ben született Narbonne városában, az igazságügy-minisztériumban lett osztályvezető, 1877-ben Trefort meghívására hazánkba jött, részt vett egy nemzetközi statisztikai kongresszuson és a börtönviszonyokat tanulmányozta. Bár regényét a *Gazette de*



Hongrie két 1882-es száma részletesen ismertette, a szerzőről itt sem akadt adat. A Vasárnapi Újság egyik 1877-es száma viszont rövid hírt közölt itteni útjáról, a Fővárosi Lapok pedig 1879-ben jelentette, hogy a párizsi L'Illustration hetilap hasábjain „rajzos cikket” közölt a szegedi árvívről, s hogy „jelenleg hosszabb tanulmányon dolgozik” a tragikus eseményről. S még egy kis hír a Vasárnapi Újságból (1880): „Julia Alfréd felolvasást tartott Párizsban abból a művéből, melyben magyarországi élményeit írta le”. Ez csakis *A csikós* lehetett, amelynek Sándor nevű főhőse Petőfit tartotta eszményképének. Versei megvoltak a csikós kunyhójában. Julia így jellemzi a költőt: „... független szellem, meleg szív, izzó magyar, aki személyében egyesítette fajtájának minden erényét... egyszerű férfias és gyöngéd versei harmonikusnak fejezték ki hazájának fájdalmaikat és vágyait”. S itt a szerző idézi a „szabadság—szerelem” híres sorait (megjegyzem, hogy a regény a Flammarion kiadónak abban az Épopées nationales című sorozatában jelent meg, amelyben Chassin, illetve Újfalvy Petőfi-kötetei). Julia 1905-ben hunyt el. Regényéről eddig egyetlen magyar nyelvű cikk jelent meg: e sorok írójától (Magyar Nemzet, 1980. szept. 12.).

### Zilah herceg

E regényről szólván igazán nem írhatom le a szinte gépiessé vált fordulatot, hogy „szerzőjéről egyetlen lexikon sem beszél”. Ellenkezőleg! Jules Claretie majdnem mindegyikben előfordul, még az 1927-es Benedek-félében is (bár ez — furcsa mód — éppen magyar tárgyú regényét nem említi...). Egyéb tekintetben is kivétel a maga korában (1840–1913) népszerű írónak, a Comédie-Française igazgatójának, a Francia Akadémia tagjának ez a regénye, mert roppant sikert ért el, számtalan kiadásban jelent meg, s nemcsak színre alkalmazta a szerző, melyet a Gymnase mutatott be (1885), hanem olasz opera is készült belőle (*Il Principe Zilah*), sőt 1926-ban vászonra is vitték!

Claretie úr a párizsi társasági élet egyik vezető alakja volt évtizedeken át, nagy befolyású hírlapíró, művészeti kritikus, Ady is sűrűn emlegette cikkeiben és 1904-ben így aposztrofálta: „díszes állású, öreg poéta” meg „kedves öreg krónikás”... „a negyven halhatatlanok leg-elevenebbjé”, továbbá „szabad, republikánus lelkű íróember” (sőt tudósításaiban bőven merített francia kartársának a tekintélyes *Le Temps* hasábjain futó *Párizsi élet* című rovatából). A népszerű szerző jól ismerte Zichyt („művész a legjavából” írta róla), Munkácsyt (nagyon dicsérte a festő *Zálogházát*), eljárt Mme Adam magyarbarát szalonjába Maupassant, Mérimée, Bourget, Gounod, Massenet társaságában, részt vett a híres Bixio-asztaltársaság összejövetelein, ahol Türr Istvánnal, Szarvadyval, Dumas-val, Turgenyevvel, Sardou-val

vacsorázott. Amikor a nyolcvanas években egymást érték a francia küldöttségek Budapesten, illetve a magyar delegációk Párizsban, Claretie minden megmozdulásban részt vett, s lelkes cikkekben köszöntötte a vendégeket, akiknek „szíve a világ végtelen hálátlansága közepett odaadó maradt irántunk és a távolban együtt dobog a francia szívvel” (Le Temps, 1883. júl. 6.). Mindez arra indította, hogy 1879-ben megírja a *Tzigane (Cigánylány)* című művét, amelyet a *Le siècle* című napilap tárcaregényként közölt, s amely 1881-ben könyv alakban is napvilágot látott, de nem volt sikere.

Annál kelendőbb lett az új, *Le Prince Zilah* című változat, amely 1884-ben jelent meg először. Claretie tudott írni, szerkeszteni, mesélni: Zilah András, a számkivetett szabadságharcos, Párizsban halálosan beleszeret egy László Marcsa nevű cigánylányba; el is veszi, de mikor kiderül, hogy korábban egy Menko nevű magyar diplomata elcsábította, kitör a botrány: a lány megőrül, de miután a herceg nagynehezen megbocsát neki, meggyógyul; a pár hazaköltözése után azonban Marcsa testi betegségben elhalálozik... Az ara egyébként nem akármilyen cigánylány volt: orosz herceg nemzette, ki részt vett a szabadságharc leverésében. A szerző azt állította, hogy igaz történetet dolgozott föl, Zichy Mihály elbeszéléseiből merített, a harci jeleneteket pedig Verescsagin képei ihlették. A sajtó találgatásai szerint egyik alapmotívumát Garibaldi életéből merítette: az olasz szabadsághős, csakúgy, mint Zilah, a menyegzőn tudta meg, hogy ifjú neje nem érintetlen. Az egyik francia kritikus így fejezte ki csodálatát: „Minő hatalmas beleéléssel tette magáévá Jules Claretie ezt az oly költői, regényes, titokzatos, festői, eredeti Magyarországot...!”

Ezt a regényt nem kellett az ismeretlenség homályából előbányásznom: egy bizonyos Günther Kégl Emerika nevű hölgy azon nyomban lefordította és a Révai Testvérek cég még 1885-ben kiadta. Foglalkozott vele Lelkes István, egy Hankiss tanítvány (Lovas Ilona) pedig még külön kis tanulmányt írt *Jules Claretie és a magyar zene*<sup>9</sup> címmel, s kiderítette, hogy a szerző honnan vette a sok zenei vonatkozást: sok nótáról van benne szó, a *Csak egy kislánytól a Rákóczi indulóig*. A szerzőnek még öt másik regénye is megjelent nálunk, s a sajtó több novelláját közölte. A muzsikán kívül a couleur locale kedvéért beiktatott magyar nevek és kifejezések (Bocskai, Zrínyi, Martinovics, illetve *teremtete, tschouttora, huzzad cigany!* stb.) a helyismeret fitogtatását szolgálták. Ám, akármilyen felszínesnek, giccsesnek is hat ma ez a regény, igazságtalan lenne gúnyt űzni belőle. Avagy nem meghatók-e az ilyen sorok: „Talán a magyar volt az egyetlen nép, amely Európa válságának idején, a győzelem erőszakosságával s a

<sup>9</sup> Hankiss János: *Hungarica*. (Magyar vonatkozások idegen művekben) 1929. 8–10.

mindenható pesszimizmussal szemben megőrizte az idealizmus s a hősiesség hagyományát és a régi dicsőségbe vetett hitét.”

### Éljen

S az talán nem megható, hogy az ötödik mű ezt a magyar címet viseli? Viszont, ellentétben Claretie személyével, ennek az 1892-ben megjelent könyvnek a szerzőjét mély homály fedte egészen mostanáig.<sup>10</sup> Jelen tanulmányomat már megírtam, amikor végre fény derült reá. Nyomozásom (lexikonok, levelek francia könyvtárakhoz, *érudit* ismerőseimhez, a *Société des Gens de Lettres* titkárságához stb.) semmilyen eredményre sem vezetett. Felkerestem személyesen az agg José Cortit, a híres kiadót és kitűnő könyvészt, akinek patinás boltja az Ady fémjelezte híres Médicis utcában, a Luxembourg-kerttel szemben van, ott, ahol valaha a Lemerre kiadó működött; ő sajnálattal közölte: nem tud segíteni, a kiadó levéltára ugyanis eltűnt. Pedig nem akármilyen kis könyvkiadó volt ez, hanem roppant rangos vállalat: France volt az egyik lektor, és az *Éljen!* olyan sorozatban jelent meg, amelyben Lamartine, Bourget, Coppée, a Goncourt fivérek, Tolsztoj és más kiválóságok művei láttak napvilágot. A Széchenyi Könyvtár katalógusa egyetlen „eligazítást” nyújt: a szerző igazi neve: Louis-Philippe Fesneau, tehát nem nő, hanem férfi (ez később tévesnek bizonyult). Magát a példányt áhítattal vettem kézbe: a címlapon ott van Kossuth kézjegye, s koszorús könyvtári pecsétje. A szerző neki ajánlotta a regényt: 1892. június 20-án dedikálta „a nagy hazafinak” a Párizs mellett fekvő Sèvres városkában. Azt kiderítettem, hogy valóban élt egy bizonyos L.-Ph. Fesneau, s Guéret városában, Creuse megye székhelyén született, 1849-ben. Ez a helyrajzi adat bizonyult azután nyomravezetőnek, ugyanis a szerző munkáját a Creuse folyó partján fejezte be, továbbá a főhős (Jean Brémontier költő) is arra kéri egyszer magyar szerelmét: jöjjön vele e folyó partjára, mert ott „oly szép lenne az élet” ... Nos, végül a megyei levéltár igazgatónőjétől, M.-Th. Lalaguë-Guilhemsans asszonytól 1984. május 17-i kelettel megkaptam a titok nyitját tartalmazó levelet, több melléklettel. Ezek közt jött egy fénymásolat a *Dictionnaire bio-bibliographique des auteurs du pays creusois* című helytörténeti lexikon vonatkozó cikkéről, továbbá a keresett személy születési anyakönyvi és házassági kivonata, valamint apósának és férjének születési okmánya. Hirtelen a semmi már-már tengerré dagadt, amint a kutatásokban olykor — szerencsésen — előfordul. Sőt: a kedves levéltárosnő még az

<sup>10</sup> Bajomi Lázár E.: *Egy aggastyán vad ifjúsága és örök embersége*. Magyar Nemzet, 1983. nov. 26.

életrajzi cikk szerzőjének a címét is elküldte, úgyhogy egy hónap múlva már a kezemben volt Amédée Carriat helytörténésznek, a Creuse megyei Természettudományos és Régészeti Társaság elnökének a hosszú levele, mely néhány további adattal gyarapította ismereteimet. Nos, „Janine” eredeti neve: Marie-Gabrielle-Philippine Fesneau, szül. Guth. A különös, La Souterraine nevű, Párizstól délre 340 km-re, gránitdombok alján, zöld réttel övezetten fekvő, 5000 lakosú városkában látta meg a napvilágot, 1846. július 24-én, és 1866-ban ment nőül egy Théofrède Fesneau nevű férfihoz, Yves Fesneau (1808–1885) régész fiához. Rövidesen elhagyta Közép-Franciaországot, és Párizsban nyitott divatárudát, majd lement Délre, a híres Le Lavandou (melynek már a neve is levendulaillatot sugall!) fürdőhelyre, nem messze Hyères-től, ahonnan Rákóczi indult 1717-ben török útjára és ahol Mednyánszky Cézár 1857-ben öngyilkos lett. „Janine” itt rózsát termesztett, és mellesleg úri idejét írással múlatta: öt regényt jelentetett meg. Az elsőt Lipp álnéven írta (semmi köze a nevezetes boulevard Saint-Germaini irodalmi sörözőhöz, Carriat szerint a „Philippine” előnévből rövidítette): *Az örök regény* (1891); aztán már Janine álnéven publikálta, szintén 1891-ben, *A hazáért*, majd 1893-ban *A nászszoba* és végül, 1894-ben a *De hát szerette!* című regényeket. A *L'Éternel roman*-t szűkebb hazája nagy... leányának, George Sandnak ajánlotta. Valamennyi könyve tele van sóvárgással szülőföldje iránt, amely nem annyira a Guéret nevű megyeszékhelyről, mint inkább Aubusson városáról, a kárpitszövő helységről világhíres. Halálának időpontját Carriat 1920 körülre teszi, de a kies fürdővároska előljáróságán nem találta meg a halotti bizonyítványát... És, sajnos, semmilyen tájékoztatást sem tudott adni: milyen volt annak idején a műkedvelő hazafias hölgy regényének a fogadtatása. (Arra a kérdésemre: hogyan jelenhetett meg az ismeretlen dáma műve a rangos Lemerre kiadónál, helytörténészünk azt felelte, ne csodálkozzam rajta: Lemerre is adott ki a szerzők pénzén könyvet, mert különben tönkrement volna, hiszen például a később oly híres Leconte de Lisle nála megjelent első verskötete is csak néhány példányban kelt el...)

Az *Élzsén!* cím (franciásan ejtve) nem hatott olyan barbáran, mint hinnők. A szabadságharc után (a *honvéd* mellett) tán ez volt a legdivatosabb magyar szó: Th. Bernard említett regényének is ez a motója (de *eljeu*-re torzulva) és szinte minden más regényben, útleírásban, versben szerepel. A cselekmény éppen olyan regényes, mint az előző művekben: Jean, az említett párizsi poéta („ő a francia Pétofi!” [sic!] mondják róla) és újságíró egy Vág-völgyi kastélyban, ahol egy márványoszlop Mátyás király dicsőségét hirdeti (le Charlemagne de la Hongrie — mondja róla az író) 1847-ben beleszeret a környéken lovagoló titokzatos amazonba, kiről kiderül, hogy Taleski István

várúr leánya, a neve: Janska. Az amazon féltestvére, Janski, Párizsban Kossuth megbízatásából az ottani liberálisokkal tárgyal. Janska mostohája, István gróf második felesége, francia komédiásné. E méssalliance miatt a leány nagyon haragszik atyjára. Később maga Kossuth is fogadja Jeant, méghozzá „Pétófi” társaságában! (Mint láttuk, Kossuthot minden regényben említik, van amelyikben szerepel is, Petőfi viszont csak ebben lép fel személyesen!) Sok félreértés és fordulat után (Janska már-már eldobja életét...) kiderül, hogy ki kit szeret, s néhány történelmi jelenet (például a pozsonyi országgyűlés elég hű leírása) után Janska megbizonyosodik a francia fiú igaz szerelméről. Ám közbeszól a história: a horvátok átlélik a Drávát, Jean beáll a Lafitte-féle francia önkéntes alakulatba, Janska férfiruhában harcol, s megmenti a vértésekkel szemben Jean életét. Sok szörnyű csatajelenet és patetikus vallomás után a regény végén (1848 decemberében, egy fogolytáborban) Jean így kiált fel: *Éljen a hasa!* Ám, hogy sajtóhibáról van szó, azt bizonyítja a hozzátett francia fordítás: *Vive la Patrie!*

Megint nem tudtam megállni, hogy ne gúnyolódjam ezzel a hazahasával, pedig a titokzatos szerző rettenetes büszke fajnak ábrázolja eleinket, s csak úgy dől belőle a magyarbarátság. A nép ugyan szinte középkori, patriarkális nyomorban él, de a legjobb nemesek mind reformpártiak. Míg Robert kisasszony ponyvaregényében, mint láttuk, Georges kapitány jött ide internacionalistának, ezúttal Brémontier, a költő, Kossuth és Petőfi barátja, tölti be e szerepet. A három részből álló regény első és második része főleg Jean és Janska kétségek közt hánykódó szerelmét festi a Vág-völgyi vár vadregényes környezetében, a harmadik rész már inkább a közügyek keretében játszódik, elég pontos történelmi utalásokkal, s a magyar hagyományokra, szokásokra, ételekre, ruhákra tett megjegyzések valószínűsítik, hogy a szerző járt hazánkban. A jellemzés ezúttal is fogyatékos, igazán csak Janska, a tüzes és büszke amazon élő figura.

### *Fennkölt árnyak*

Érdekes, hogy ez a szépirodalmi termés mily későn érett be! Eltekintve a *Kossuth avagy a magyarok* című propagandaregénytől, amely sebes hevülettel reagált az eseményekre, a többi csak a múlt század végén született. Hol volt már akkor a francia republikánusok és szocialisták reménydús lángolása, mellyel odáig mentek, hogy a magyar forradalmár seregek ne csak a bécsi, hanem párizsi bevonulását is várják? (A *La Tribune des Peuples* — Mickiewicz lapja — lelkesedve jelentette 1849 májusában, hogy a magyarok Dembinszki vezérlete alatt bevonultak Bécsbe; Proudhon lapja, a *Le Peuple*,

ugyanakkor így írt: „Német demokraták, magyar honfiak, ne legyen fegyvernagyok, ne legyen gyöngeség; tiporjátok el a királyokat meg cinkosaikat, és szabaddítsátok fel egyedül Európát!”) S ha regények csak a század végén íródtak is, Philarète Chasles, a kiváló irodalomtörténész, akinek ifjan Angliába kellett menekülnie, de később a Collège de France tanára lett, 1879-ben jogosan írhatta *Scènes des camps et des bivouacs hongrois (1848–49)* című műve előszavában (maga a mű még 1850-ben megjelent egy napilapban): „egy egész kötet alig lenne elég, hogy csak felsoroljuk a (magyar szabadságharcról szóló külföldi művek. — B.L.E.) címeit”, s a jegyzetben Pulszkyné és Klapka angol nyelvű emlékiratait, Majláth gróf és Schedel (Toldy) német nyelvű lírai antológiáit, továbbá Prágayt és Görgeyt is említi. (Furcsa, hogy nem szól a hazai könyvekről: nem beszél F. Martin, Chassin, Auguste de Gérando munkáiról.) Megállapítja, hogy ki-ki a maga szája íze szerint magyarázta „modern történelmünk egyik legkülönösebb epizódusának ismeretlen bonyodalma”. Majd megjegyzi: „Én mindezekben ez emlékiratokban ugyanazt a tüzes szellemet, azt az emberi függetlenséget, ugyanazt a fegyelmezetlenséget láttam, amellyel egymásra rohantak a magyarok, szlávok, csehek ellenséges csoportjai és amellyel az új köztársaság tanácsaiban az ügyvédek bőbeszédűsége szembekerült a generálisok kardjával: Bem Dembinszki, Kossuth Görgey ellen. Mindenütt erély, határozottság, de semmi egység, semmi fegyelem. Mindenütt furcsa tettek, regényes kalandok, különös véletlenek, fantasztikus vakmerőség...”. Könyve végén — a mű egyébként egy osztrák tiszt jegyzeteinek a feldolgozása — a függelékben felvázolja az egész magyar históriát (még Kisfaludyt is idézi, így: *Hos-vértől pirosult gyszér! Sohajta koszontlek / Nemzeti nagy lé tunk nagy temetoje Mohacs!*) és így zárja kötetét:

„Nem követjük a menekülésben és a száműzetésükben a magyar mozgalom vezetőit Törökországba, Amerikába és Angliába. Valamennyien figyelemreméltóak fürgeségük, szellemük ragyogását vagy finomságát tekintve, s mindegyiküket hősi virtus jellemzi. Nyilvánvaló azonban, hogy az a halálcsíra, mely egészen a magyarság eredetéig megy vissza, a becsvágyak független vetélkedése, a kettős tehetetlenség, hogy akár a gyöngé és alacsonyabb fajokkal tudjon rokonszenvezni, akár okos és fegyelmezett szövetségbe összpontosítsa a közérőt, eleve meghatározta a magyar ügy végleges bukását. Nem kétséges, a magyar lovagiasság, akár a lengyel lovagiasság, immár kimondta utolsó szavát: ezek a fennkölt árnyak már a középkorba, a múltba hulltak vissza!” (De nem mondta-e Deák is 1861-ben, hogy „Vulkán felett ábrándozunk s múltatjuk magunkat rózsa-álmok viruló képeivel”?)

Így temette hát el képletesen a kiváló tudós Kossuthot, a kormányzó halála előtt tizenöt esztendővel, abban az évben, amikor Claretie

már magyarbarát regényének első változatán dolgozott. S, mint láttuk, a „fennkölt árnyak” még néhány más regényben is életre keltek, azok, akikről még azon frissiben így énekelt Louise Colet, Musset és Flaubert barátnője,<sup>11</sup> *Magyarország* című versében:

Ez, ez az Úr választott népe, friss nép  
mely korcs Európánk megifjítja ismét!  
Ma vele áll, vagy bukik a szabadság...  
Hős hadainak pompás iramára  
halálba szédül véres trónusoknak  
sok sápadó királya!

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

## „MAGYAR ÍRÓ — MAGYAR KÖNYV”\*

*Kiadók, szerkesztők*

A bemutatásra kerülő alkalmi kiadvány egyik kiadója az Írók Gazdasági Egyesülete volt. Az IGE 1932. május 23-án tartotta alakuló közgyűlését. Közlönyének, a *Literatura c.* folyóiratnak beszámolója szerint „Pakots József elnöklete alatt, Kodolányi János közreműködésével szabad szakszervezet létesült, amely az írói nyomor leküzdését tűzte ki célként”. A magyar íróknak ez az „első parlamentje” — ahogyan Pakots nevezte — határozta el a rendszeres írói találkozók megtartását. Az elsőt 1932 szeptember 4. és 11. között — „Balatoni Íróhét” néven — a Balaton menti városokban rendezték meg. Ezen „részletes megvitatás tárgyává kívánták tenni az írók anyagi helyzetét”, valamint az olvasóközönséggel akartak „közvetlen társadalmi kapcsolatot” teremteni. Az előzetesen megjelentetett a *Balatoni Íróhét Ünnepe* című kiadványban — a program leírása előtt — Karafiáth Jenő, akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter *Üzenettel* köszöntötte az íróhetet. Szegedi István *Óda a Balatonhoz* című lírai vallomást tett

<sup>11</sup> A költemény magyarul a Bécsi Magyar Újság 1923 márc. 15-i számában jelent meg, Komlós Aladár átültetésében. Újra közölte Markovits Györgyi a *Magyar Hírek*, 1983 márc. 12-i számában.

\* A Margitszigeti Íróhét és a Magyar Könyvnap alkalmából kiadja az IGE (Írók Gazdasági Egyesülete) és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete.